

Новый год

Арзу

Ойыл көздің жасы еді.
Асанқайғы.

Баян кетті «Қозыма қош айтысып,
Моласына түнеймін бүгін кеш», – деп.

Шәкір Әбенұлы. «Қозы Көрпеш – Баян сұлу».

Каспий мен Арал, қос тұйық су арасы тізбектелген обалар көп. Мұнар басқан әр төбеде тасқа түскен ат тұяғының ізімен қоса ноғайлының көкжиегі толықсыған кең даласы үшін шайқастарда мерт ерлердің сүйегі жатыр. Атырау теңізінің ежелгі атауы «Қаз», қу тұқымдас қаңқылдаған дала құсынан өрбіген көшпелі тайпадан шыққан. Түп асылдығы Алтын тауда жаралып, бөрі анадан сүт емген, кең тараған бұл халық «ит-құс» деп өз тегін қосарлай атап, аққу-қаз һәм көкшуланды өлең-жырларында қастер тұтатыны сондықтан. Маңғыстау, Үстірт бойы, Үшакқан өзенінен бермен кіші жүз адай, шеркес, кете рулары таңбалары басылған Қара Шұңғылдағы көне қорымдар өткен күннің белгісі. Түбектегі үш жүз алпыс әулие, Бекет ата басына ел құдай, аруақ деп сыйынып барады. Бағзы сағана там, қой-тас, үш тас, сандықтас, үйілген тастардың мол тұсы қарғалық, тастан қаланған мазарлар, Ембіден Орал өзеніне дейін бертін салынған төртқұлақты тамдар. Арнасы толған айдай мол аққан Қобда өзені жағасы Жиренқопада қара қыпшақ Қобыланды батыр зираты – Бесоба, қарақұйрықтар шұбырып, шөлікпей суатқа құлайтын тұс. Оғыз-қыпшақ нәсілі Қырықоба, Қараоба деп атайтын Бөрлідегі зираттар батпан даланың қаңсыған ескі тарихы. Жұқанасы қалса да олар бәрінен биік. Әр тайпа-рудың жеке өз қорымы тағы бар. Ойыл – көкшіл терең өзен. Жем топырағы, суы жұмсақ, жағасы тал-шыбық өскен су. Жарқабақтары алшақ, ені үлкен, ағыны қатты, өгіздей өкірген ірі өзен болғаны сойдиді, құрғақ ізінен айқын білінеді. Қыс Ұлықұм, Кішіқұм, жаз Еділ-Жайық, Ойыл-Қиыл – құмдар мен суларды алма кезек жайлайтын қазақ рулары атасын ұмытқанды әсте теріс көретін. Бағзы қорымдарды зерттейтін жас археолог Маңғыстаудан ғылыми экспедиция кері қайтарда, Ақтөбе өңіріндегі туған ауылын сағынып, қона кетпекші еді. Жемнің бір тарауы, қаһарлы Ақсақ Темір әмірші қонған, жер суларынан бас алатын Алтықарасуда алабөтен зират бой көтергенін естіп, ол көрші ауылға соға кетуге көңілі ауды. Алып-қашпа дақпырт бұл ерлі-зайыптылардың отбасылық кесенесі екенін айтады. Бірақ оның айтса адам сенбес бір кеселді құпиясы бар деседі. Археолог соны білгенше асықты. Сырт. Ауылдың күнбатыс жағындағы қыратта, төбе басында шошайып күмбезді кесене тұр. Жас топырағы әлі кеппеген. Бозғылт ай туса мұнда өлі мен тірі қатар мекендейді.

Мектепте оқып жүргенде Шамсия қыздың Аққозымен жұбы жазылмайтын, кәмілетке толысымен дереу бала ғашықтар үйленді. Жас жігітті екі-үш жылға әскерге алып кетсе, елге қайта оралғанша сүйгені оған жоқ. Ғашығын қарауылсыз қалдырса көзі түскен көлденең көк атты алып қашып кетеріне бозбаланың еш күмәні жоқ. Көрмейін десе көз көрер, көрген соң көз ақы алар, жігіт болса көңілі ауар. Көшпелі ата ғұрпында қыз алып қашу мен барымтаны ер жігітке жарасар өр қылық санайды. Совет заңына пысқырып қарамайтын біраз есерсоқ бұл елден әбден табылады. Уыздай қосылған екі ғашық қатар жүрсе қаймана жұрт сұқтана қарайды. Он төртінде толған айдай толықсыған нәркес көз жас келіншек қараторының сұлуы. Сүйегі байұлының ішінде тана руынан. Өзі Қозыке, Қозықа деп сүйіне атайтын ақ сары өңді, сымбатты жас жары, көгі алты ата әлімнің кете руынан. Жиһазы жоқ жұпыны оңаша отау үйде жас отбасы өсіп-өнді. Аққозы қаланың жоғарғы оқуын бітіріп келген, орта мектепте мұғалім. Келіншегі төртінші балаға аяғы ауыр. Шамсияға көзі түссе кемпір атаулы баяғы ит арқасы қиянда қалған қыз күнін жамырай еске алып, жаулық ұшымен жасаураған кәрі көздерін бір сүртіп, сыры кетіп қалса да, есіп бір сөйлеп қалады. Қыз Данайдың салтанатын дәріптейді баяғы. Төремұрат айттырылып қойған Қыз Данайды аларда құмдағы түркпен досына сұлу қалыңдығының мойын алқасын, шектінің зергеріне құлағына салар үзбелі алқасын, жағалбайлы мен таздың ұсталарына қос білезік пен жүзіктерін жекедара таза күмістен үйірлі жылқыға соқтырып еді дейді шіркін. Қыз Данай әшекейін тағынып, ителгідей таранып, аққудай сыланып, жиын-тойға барса ерлердің көбі оның қолындағы адай жүзік тәрізді төрт саусағына қатар тағыла кетердей есі қалмайтынын шалдар жағы жыр қылып айтады. Әйтпесе, Қыз Данайдың қырғыны болар ма, Мұғаджардың төбесінен асып, алты алашқа тарар ма, сұлтансиықта Құрманғазы төкпе күйге салар ма! Кетбұғыдан соң Қорқыт бабаға қонған аруақ құс болып ұшып кетіп, күй күдірет кейінгі ұрпақтан он екі ата байұлыда қызылқұрт Құрманғазыға таңдап қонғаны рас. Күйші есімі аталса, ел елегзи жаны сүйініп, арқасы қозып кететін. Құйма құлақ қариялар Құрманғазының өзін былай қойып, рулас ақын Соқыр Білектің өмірін, өлеңін әңгімелеп бір басылатын.

Шамсия босанып келген соң нәресте қырқынан шықпай, құтты болсын айта келген ауыл кемпірлеріне шай берді. Ері жұмыста, 7 литр су қайнатқан дәу самауырды белін қалың орамалмен әлденеше орап алған жас келіншек өзі көтерді. Өттең, білмеген у ішеді. Соның кесірінен қан кетіп, қонақ тарқасымен ол әлі құрып, төсекке құлаған. Шамсия қан қысымы кенет төмендеп, басы айналып, көзі қарауытқан сәтінде құрттай төрт баласын қаз-қатар бауырына басқысы, үздіге еміренгісі келді. Аққозы үйге фельдшерді ертіп әкелгенше, Шамсия көп қан жоғалтты. Лезде өңі бозарып, көзінің алды көгіс тартып, шүңірейіп, қарашығы ұлғайды, маңдайын суық тер басты. Келіншек марту басқандай есеңгіреп, омырауы ерен иіп бара жатса да, бесіктегі баласын емізіп үлгермеген. Жүрегі жиілей соғып кеткенде өнебойын бір шаттық күй кернегендей сезінгені жылдам тарқады, енжарлық

мендеп, иірім тартқандай, қимастарынан ақырын айрылып, жаны алмаздай жарыққа ұшып барады. Үш ұйықтаса түсіне кірмеген ажал ұшықтай жабысканда уыздай ана екінші мүшелге әлі толмаған. Аққозы Шамсия талықсып, тілі күрмеліп, жансызданған аяғы суып бара жатқанын бірақ көрді. Күйеуі оның сүйріктей қолына жармасып, өні ме, түсі ме, қазан ұрғандай оқыс қазаны шала ұғып, ышқына ұлыған назалы дауыс шығарып, өкіре, өкси жылағанда сүйген жардың ақтық демі үзіліп кетті. Өлгенде жас ананың көзі жабылмай ашық қалды. Жаназа оқыған молда бұл фәниді марқұмның жаны қимайды, жарық дүниеден бақиға жастай кеткісі жоқ, көзі жұмылмай қалғаны сондықтан деп сәуегейлік айтты. Шырақ жағылып, ағайын-туыспен бірге басын күзетіп, мұң-назалы құсадан есі кетіп, мәңгірген қалпында күйеуі таң атқанша көз ілмей телміріп, марқұм жарының сұлқ жүзінен көз айырмай отырды. Шамсияның көзі тірі, өзіне үздіге, мөлдірей қарайтын тәрізді. Әйелдер сүйегіне түсіп, арулап, мәйітті кебінге орап салғанша Шамсиямның көзін жаппасын деп ері молдаға өлердей жалынып, рұқсатын алды. Жаназа оқылды, марқұмды жер қойнына тапсырған соң құдай есіркесін, шиеттей балаларына ана қайдан табылар, емшек сүтінсіз жаңа туған нәрестеге қиын болды-ау деп аңыраған ел-жұрт Шамсияны сұқ көз тиіп өлді деп анық жорыған. Көрікті әйелдер бала туған сайын таңғы шықтай мөлдіреп құлпырады. Сұлулыққа ел көзі сұқтанғыш. Акушер орыс әйел Шамсияны босандырғанда, «Потрясающе, я никогда не устаю дивиться этому чуду, рождению ребенка» депті, соның тұздай көзі өтті ме екен. Әй, бұл бекер жала, акушердің жазығы қанша, үйреншікті ісі, үш құзғын кемпір ас-су андығандай, бір жосын құтты болсын айта кеп, жас босанған, әлі белі бекімеген нәзік келіншекті албасты басқандай кенет өлімге душар қылды десті сұңғыла кей жұрт. Шын ғашықтар бұл фәниде қосылуы сирек, қосылса оларды дереу өлім айырады, өйткені құдай қоспайды, балдай сүйіспеншілікте ең кереметі арасы ай мен күндей бөлінген мәңгілік сағыныш. Бұл расында тағдыр жазуы, қос мұңлықтың жазмышынан-ау деп жорыды біреулер. Қараша үйден өлік шыққан алғашқы күні анасынан айрылған заржақ бөпесі уанбай іңгөлап, шырылдай жылаған даусы мұқым ауылдың жанын қоярға жер таптырмаған. Елқонды қойшының Шамсиямен қатар босанған жас келіні, жөргектегі нәрестені бесігімен көтеріп үйіне әкетті. Әкесінде ләм-мим еш қарсылық болмады. Шамсияны ел жерледі, танадай көзін жасырып, сұр топыраққа қиды. Көпшілікті қайран қалдырған жұмбақ жайт, үйінде екі түнеткен соң марқұмның сәл көгіс тартқанмен ұйқыдағы арудай әсте солмаған әсем жүзі, бұл оны тірідей жерлегелі жатқандай елге теріс әсер қалдырған. Ері бір айда қызыл кірпіштен күмбезді кесене тұрғызып, жұбайының басын көтертті. Ақ тасына қашатып, бір шумақ өлең жаздырды. *«Ақ сұңқар ұшты ұядан, Аңырап қалдым қияда. Алғанымнан айрылдым, Қабырғамнан қайрылдым. Бұлғақ күйге тұтылдым, Күлге айналып жүрегім. Жалғандағы жарығым, Айым, Күнім, асығым. Жанымның нұрлы шырағы, Қымбат екі дүниеде, Жарым бар жердің жұмағы. Көрге бірге түсер ме ем?! Қозықаң».* Аққозыны ұядағы балапан тектес төрт баланың көз жасы бөгеді. Далаға шыққанда әуелі сыртқа, жал төбеге телміре қарайды. Сонан

соң ол көзге көрінбейтін айдауыл әкеткендей, мектепке ілбиді. Көп ұзамай көршілері Аққозыдан жұмбақ мінез байқай бастаған. Түн ауса ол айдалаға безіп жоғалады. Желқұз демейді. Шамсияның күмбезді зиратына барып қонатын көрінеді. Таң сәріден сиыр сауып, өріске қосатын әйелдер талай көріпті. Аққозы сырт бейіттен оралып, жуынып-шайынып, ересек ұлын ұйқысынан оятып, тамағын берген соң мектепке қолынан жетелеп кетеді. Қалған үшеуі акүрпек. Ел құлағы елу, кешікпей бұл тосын жайттан тегіс құлақтанды, Аққозы ауыр қайғыдан шатасқан десті, күндіз сабақ берсе, түнде өлікпен қатар қонады. Түнгі сағат он екіге таман Аққозы ұйқыдағы балаларын қарындасына қалдырып, көрдегі әйелінің қасына барып жатуды ғадетке айналдырды. Қалтасына балауыз шырағдан пен оттық сала барады. Мылқау күмбез ішінде жарық жанып, өлі әйелінің төмпешігі тұсына тірі күйеу кеп жатады. Ол шырағданды сөндірген соң әлденені күбірлеп сөйлейді де, көзін жұмады. Түнжыраған жеті қараңғы түнде шок тоғайдан үкінің уілдеген үні, моланы төңіректтейтін байғыз құс оның сырт ұйқысын бұзбайды. Ауылдың топты жүгірмегі күн жарықта Шамсияның оқшау тұрған зиратына кіріп көрсе, ішіне темір кереует, көрпе-жастық қойылған екен. Кесененің ортан белінен қара жолақ белдеу жүргізіп, құс қанат бедер салынған. Төріне жас әйелдің үлкен суреті ілініпті. Қара жер қартаймайды, қара жер иемденсе қайтыс болған адам қартаймайды. Аққозы суретші досы Бекниязға Шамсияның фотосуретінен көшіртіп, майлы бояумен портретін салғызған. Басына кестелі орамал салған жас сұлудың қос бұрымы бірі алдында, бірі арқасында, үстел басында реңі гүл жайнап, құлпырып отыр. Портреттің тұрқы 1,5 метр. Аққозы қатерлі дертке ұшырағанын Ақтөбедегі журналист жолдасы Тауасар естіді. Ол тамызда ауылға ойдым-ойдым соқпақ жолмен үш аяқты мотоциклмен жексенбі күні зорға жеткен. Әуелі ол зиратты барып көрді. Елдің қауесеті өтірікке шықса деп ойлап еді. Зираттағы бекзат сурет оның көзіне оттай басылды. Шамсия қара шашын қақ жара өрген. Алакөлеңкеде әйелдің ұзын бұрымы жыланша елестеп, Тауасарды оқыс сескендіріп жіберді. Суретші мұның немере қарындасының жарқыраған тұнық көздерін тірі құсатып, кенепке айнытпай салғанына қайран қалды. Құдіреті күшті жасаған, бұлай тек сұлу әйелді өлердей сүйген дауасыз жан сала алады! Үйінде Аққозы «Зингер» іс машинасымен балаларына шибарқыттан кеудеше-шалбар тігіп отыр екен. Тауасар кішкентайынан бір өскен тетелес жолдасын ауыр қазадан соң екінші рет көріп тұр. Көз ұясы шүңірейіп, азалы екенін оның мылқау қабағы білдіріп қояды.

Бауырым-ау, қайран Қозықам-ау, адамнан жасырсаң да, сыбырлағанды құдай естиді. Сенің не кепке ұшырағаның қаланың қара таяғы маған жетті, – деп бастады Тауасар ақ сары жүзін уайым мендеп, көкшіл көзі жасқа шыланып. – Шамсия менімен бір атадан, жақын немере қарындасым, сен білесің, Еңсегей бойлы ер Есім ханға басу айтып, азуын айға білеген Жиёмбет жыраудан тараймыз. Өлдің, Мамай, қор болдың! Өлім кімді мойындатпаған?! Жемнің суы теңізге жетпей, сорға сіңуші еді. Өмір түбі өлім. Құр сұлдерің жүрген қаралы халінді көзіммен көріп, жүрегім қан жылайды. Неғылайын!

–Адам үш күннен соң көрге де үйренеді, – деді Акқозы селқос. – Аруақ азбайды.

–Ол бірақ тірілер үшін айтылмаған әншейін жұбату сөз. Растығын тексеріп қайтқан құдайдың құлы жоқ. Сені біреу көрге тірідей кір деп қарғап па еді? Жатар жерің бейіт болғаны несі? Қанша сүйгеніңмен өлгеннің беті ары. Сен маған күйеубаласың. Дереу үйлен. Қарғадай ұрпағыңды жеткіз, қатарға қос. Өлген артынан өлмек жоқ. Сосын бұл ауылда тұрма, көшіп кет. Өлі жұбайдан тірі әйел қызғанады. Жұтаған жұртын қимас деген. Көш. Соны айту үшін алыстан ат арылтып жеттім. Жігіт сұлтанысың, қажырлы, қайратты екеніңді бала кезден білемін. Ішінде ат басындай шер өссін, жылау болсын мейлі, ер жігіт қара судай тұңғыық қайғыға дес бермес! Бес күншілік жалғанда жарынды алдың жоғалтып. Қара қайғы қорегің, қайрылмай кете алмайсың, мынау үш-төрт бөбегің. Өзің үшін болмаса, балаларың үшін жаныңды жеген у дертіне қарсы тұр! Күрес! Әкімәлі ақын «Ер тәуекел етпесе, Қайғымен не өнеді?» деп жырлағаны тіл ұшына оралды. Айтшы, кәне, молаға неге түнейсің, Қозым-ау? Ақжайыққа Ор асығады, өлетін бала молаға жүгіреді, түбі қапас түнерік жерге неге кіресің? Жарық сәуледен неге безесің?

–Ел аузына қақпақ жоқ, – деді мойыған досы құлазып.

– Бірақ өлген қайтып келмес. Шамсияны қара жер қойнына алды. Шам жанбаса, көбелек отқа түсер ме еді?Аққозының бет әлпеті өзімен-өзі тілдескен жанға көбірек ұқсап кетті. Дауысы жеті қабат жер астынан естілгендей біртүрлі күңгірлеп шығатыны несі?!.– Тас түскен жеріне ауыр. Бірақ байтақ жатқан Елек, Қобда, Ырғыз, Жем, Сағыз, Ойыл, Қиыл, Ор, Ордың бір саласы Дүбір, айшылық иен даламдағы балықты өзендердің бойы алшында ел құлағы мың жылда естімеген жат қылық жасап, құлазыған молаға түнеуді доғар, Кете баласы. Арғы бабаң өкпелеп ауып кеткен соң Кете атанып еді, көгіңе тартыпсың. Сен тұл өмірге өкпелесең де, көкөрім балалардың атасы екеніңді ұмытпа! Басқасы бекер деп ұқ. Ақселеулі қыр, жиделі тоғай, аққан су куә. Тауасар бір түнеп аттанып, қоштасарда жолдасын қимай, бауырына басып, еңіреп жылағысы келіп, өзін зорға тежеді, өлердегі сөзіндей арызын қайырылып айтты:Әйелі жоқ үй жетім. Қайыра отау көтер. Не қылғанмен дер күнің, төсек жаңғырт. Шешеден ерте қалған бейшара балдарыңды онан әрмен жетімсіретпе. Иманы түзу бір қыз осы елден табылар. Мені саған осыны айтсын деп құдай айдап жіберді. Ақ тілегім, алдыңа келгенде арызым осы. Ишарат қылып сөйледім. Құдайсыз қоғамнан нан жеп жүрсең де, молдадан дұға алып тақсаң қайтеді?! Әйтпесе түсі суық ку молаға сені кім арбап шақырып тұрады? Аруақ па? Жер астында қиямет қайымға дейін момын жатқан өліктің рухын мазалама. Өлінің тілін тірі алмайды. Соны біл. Екі ұл, екі қыз көздері жаутаңдап, үйге келген кісіге жатырқай қарайды. Кішілері жылауық, анау-мынау ойынға алданбайтын секемшіл. Тауасар тақиялы кенже ұлдың басынан сипады.

–Доңызтауда айдалаға ағып жатқан ыстық бұлақ бар. Сол ыстық бұлаққа барып, жағасында аунап-кунап бірер күн түсейік. Қысы-жазы бір толастамайтын ғаламат шипалы су. Қалтасы қалың жұрт теңіз асып, Қап тауына сол үшін барады емес пе? Құсанды сол бұлаққа жусаң қайтеді, Аққозы? Аққозы өлердей мөлиіп, басын шайқады. Оның үйдегі бесінші баладай бейкүнә жетім жүзін көргенде Тауасардың жүрегі мұздап кеткен соң, ыстық бұлақты есіне түсірген. Ол «Қозықамның мына тірі өлік кейпін көрсе, кара тас жасын бұлақтай ағызар еді, кара бұлт бұршақтай жаудырар еді, бір құдай өзі есіркесін, сынарынан айрылған аталық құдай мойны әбден құсадан қайрылып қалыпты. Мәжнүндікті ешкім тілеп алмас, шын махаббат екінің біріне өлсе бұйырмас деуші еді бұрынғылар. Арты қалай болар екен?!» деп ойлап, уайымы өсіп қалаға кері аттанды. Қазақ салтында әйелі өлген адамның қыз айттыруы қалыңдық үшін қоршылық деп саналады. Әйелі өлген күйеуді ел «Үйі сынық» деп атайды. Көңіл білдірсе, Аққозыдай келбетті ерге қыз атаулы кет әрі демейтін. Ол оң жақта сәл отырып қалған бойжеткенді алды. Үйленген соң Аққозы көрші ауылға көшті. Екінші әйелінен ол екі бала сүйді. Кейінгі алғаны Шамсиядан қалған төрт балаға өгейлік көрсетпеді, жатырқамай бірден бауырына басты. Арада он шақты жыл өтті. Тұңғыш ұл мектеп бітірген жылы Аққозы жүрегі тоқтап қалып, қайтыс болды, қандай дерттен өлгені ағайынға белгісіз. Жасы 37-ге іліккен. Ол Шамсиясынан бір мүшел артық өмір сүрді. Өлімінің себебі туралы дәрігерлер ешбір диагноз қоя алмады.